

ממשבר לתיקון: תגובת עם ישראל ומנהיגיו לחורבן בית שני פרופ' ישעיהו גפני

שיעור 1: התמודדויות עם החורבן

ספר ברוך הסורי י', 6-17 (על פי: אברהם כהנא, הספרים החיצוניים כרך ראשון, עמ' שע-שעא)

או אשר נולד וימות	אשרי האיש אשר לא נולד
הרואים במצוקת ציון	ואנחנו החיים אוי לנו
ואשר קרה לירושלים	
ואת הארץ למה תתני פרי בטנך?	אתם האיכרים אל תזרעו עוד
ועוד לא יקריבו ממנו בציון	ואת הגפן למה תוסיפי לתת יינך
וגם ביכורי פירות לא יקריבו עוד.	
והכלות אל תעדינה כלולות	ואתם החתנים אל תבואו לחופתכם
כי תשמחנה מהן העקרות	ואתן, הנשים, אל תפללנה ללדת,
ותקבורנה באנחות	כי למה תלדנה בעצב
	אחרי אשר האם הזאת (=ירושלים) שוממה, ובניה בשבי הלכו.

תוספתא, סוטה טו, יא-טו

משחרב בית המקדש רבו פרושים בישראל ולא היו אוכלין בשר ולא היו שותין יין. ניטפל להם רבי יהושע, אמר להן: מפני מה אין אתם אוכלין בשר? אמרו לו: נאכל בשר, שבכל יום היה תמיד קרב על גבי המזבח ועכשיו בטל?! אמר להם: מפני מה אין אתם שותין יין? אמרו לו: נשתה יין,

שממנו היה מתנסך על גבי המזבח ועכשיו בטל?! אמר להם: אף תאנים וענבים לא נאכל, שמהם היו מביאים ביכורים בעצרת. לחם לא נאכל, שממנו היו מביאים שתי הלחם ולחם הפנים. מים לא נשתה, שמהם היו מנסכים בחג! שתקו. אמר להם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר, שכבר נגזרה גזירה. ועוד, להתאבל יותר מידי אי אפשר, אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר דבר מועט, זכר לירושלים...

משנה, אבות א, ב

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה. הוא היה אומר: על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ד (מהדורת שכטר, עמ' 21)

פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב. אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך, יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה, ואיזה זה? גמילות חסדים, שנאמר "כי חסד חפצתי ולא זבח" (הושע ג, ו).

אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ד (מהדורת שכטר, עמ' 23)

[...] אמר לו: אתה הוא רבן יוחנן בן זכאי? שאל מה אתן לך. אמר לו: איני מבקש ממך אלא יבנה, שאלך ואשנה בה לתלמידיי, ואקבע בה תפילה, ואעשה בה כל מצוות.

שיעור 2: חורבן בית המקדש: האמנם נתק בין ישראל לאביהם שבשמים?

ספר ברוך הסורי י, 18 (על פי: אברהם כהנא, הספרים החיצוניים כרך ראשון, עמ' שעא)
ואתם הכהנים קחו מפתחות בית המקדש וזרקו אותם לגובהי השמים ותנו אותם לאל ואמרו שמור
ביתך אתה, כי אנחנו הרי נמצאנו ראשי בית של שווא.

ויקרא רבה יט, ו (מהדורת מרגליות, עמ' תלו)
[...] ואמרו לפניו: רבוננו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנין לפניך מיכן ואילך הרי
מפתחותיך לפניך. שני אמוראים: אחד אמר כמין פיסת יד של אש בא ונטלתן מידו (של המלך
יכניה), ואחר אמר: משעה שזרקן שוב לא ירדו...

בבלי, ברכות לב ע"ב
ואמר רבי אלעזר: מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים.

תוספתא, סוטה יג, ב
משחרב בית המקדש הראשון בטלה מלוכה מבית דוד ובטלו אורים ותומים ופסקו ערי מגרש.

בבלי, סוטה לח ע"ב
מחיצה מאי? ת"ש, דאמר רבי יהושע בן לוי: אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל
לאביהם שבשמים.

ירושלמי, ברכות ה, ד
העומדין לפני הכהנים, אמר רבי חייא בר ווא: אפילו חומה של ברזל הברכה מפסקתה.

בבלי, ברכות לב ע"ב
אמר רבי אלעזר: גדולה תפילה יותר ממעשים טובים... ואמר רבי אלעזר: גדולה תענית יותר מן
הצדקה... ואמר רבי אלעזר גדולה תפילה יותר מן הקרבנות, שנאמר "למה לי רב זבחיכם" וכתוב
"ובפרישכם כפיכם" (ישעיהו א, יא-טו).

בבלי, סוכה מט ע"ב

אמר רבי אלעזר: גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות, שנאמר "עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח" (משלי כא, ג). ואמר רבי אלעזר: גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, שנאמר "זרעו לכם לצדקה (ו)קצרו לפי חסד" (הושע י, יב). אם אדם זורע – ספק אוכל ספק אינו אוכל, אדם קוצר – ודאי אוכל.

בבלי, מנחות צז ע"א

רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: בזמן שבית המקדש קיים – מזבח מכפר על אדם, ועכשיו שאין בית המקדש קיים – שולחנו של אדם מכפר עליו.

שיעור 3: חורבן בית שני:

משבר ותיקון ירדו כרוכים זה בזה

איכה רבה ה, יד (מהדורת וילנא, עמ' 56)

מזמור לאסוף אלהים באו גוים בנחלתך (תהלים עט, א), לא הוה קרא צריך למימר (תרגום): לא היה הפסוק צריך לומר) אלא "בכי לאסוף", "נהי לאסוף" "קינה לאסוף", ומה אומר מזמור לאסוף? אלא משל למלך שעשה בית חופה לבנו וסיידה וכיידה וציירה ויצא בנו לתרבות רעה, מיד עלה המלך לחופה וקרע את הוילאות ושיבר את הקנים, ונטל פדגוג שלו אכוב של קנים והיה מזמר. אמרו לו: המלך הפך חופתו של בנו ואת יושב ומזמר?! אמר להם: מזמר אני שהפך חופתו של בנו ולא שפך חמתו על בנו. כך אמרו לאסוף הקב"ה החריב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר?! אמר להם מזמר אני ששפך הקב"ה חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל, הדא הוא דכתיב ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה.

בבלי, מנחות קי ע"א

"שיר המעלות הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות" (תהלים קלה, א); מאי "בלילות"? א"ר יוחנן: אלו ת"ח העוסקים בתורה בלילה, מעלה עליהן הכתוב כאילו עסוקים בעבודה... ורבי יוחנן אמר: אלו תלמידי חכמים העוסקין בהלכות עבודה, מעלה עליהם הכתוב כאילו נבנה מקדש בימיהם. אמר ריש לקיש, מאי דכתיב: "זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם? (ויקרא ז, לז) - כל העוסק בתורה, כאילו הקריב עולה מנחה חטאת ואשם. אמר רבא: האי לעולה למנחה, עולה ומנחה מיבעי ליה! אלא אמר רבא: כל העוסק בתורה, אינו צריך לא עולה (ולא חטאת) ולא מנחה ולא אשם. אמר רבי יצחק, מאי דכתיב: "זאת תורת החטאת" "וזאת תורת האשם?" (ויקרא ו, ח-ז, א) כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם.

בבלי, תענית כז ע"ב

אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! שמא חס ושלום ישראל חוטאים לפניך ואתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה? - אמר לו: לאו. - אמר לפניו: ריבונו של עולם, במה אדע? - אמר לו: קחה לי עגלה משלשת וגו'. - אמר לפניו: רבונו של עולם, תינח בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מה תהא עליהם? - אמר לו: כבר תקנתי להם סדר קרבנות, כל זמן שקוראין בהן מעלה אני עליהן כאילו מקריבין לפני קרבן, ומוחל אני על כל עונותיהם.

בבלי, בבא בתרא יב ע"א

אמר רבי אבדימי דמן חיפה: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים. אטו חכם לאו נביא הוא? הכי קאמר: אע"פ שניטלה מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה. אמר אמימר: וחכם עדיף מנביא, שנאמר: "נביא לבב חכמה" (תהלים צ, יב), מי נתלה במי? הוי אומר: קטן נתלה בגדול.

סדר עולם רבה, ל

הוא אלכסנדרוס מקדון שמלך י"ב שנה, עד כאן היו הנביאים מתנבאים ברוח הקדש, מכאן ואילך, הט אונך ושמע דברי חכמים.

ירושלמי, עבודה זרה ב, ד

נביא וזקן למה הן דומין? למלך ששילח שני סימנטירין שלו למדינה, על אחד מהן כתב "אם אינו מראה לכם חותם שלי וסימנטירין שלי אל תאמינו לו", ועל אחד מהן כתב "אע"פ שאינו מראה לכם חותם שלי וסימנטירין שלי האמינו לו". כך בנביא כתיב "ונתן אליך אות או מופת", ברם הכא "על פי התורה אשר ירוך".

שיעור 4: האם קיים "מרכז" אחרי החורבן?

משנה, ראש השנה ה, א

יום טוב שלראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעים אבל לא במדינה. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו תוקעים בכל מקום שיש בו בית דין. אמר רבי אלעזר: לא התקין רבן יוחנן בן זכאי אלא ביבנה בלבד. אמרו לו: אחד יבנה ואחד כל מקום שיש בו בית דין.

בבלי, ראש השנה כט ע"ב

תנו רבנן: פעם אחת חל ראש השנה להיות בשבת [והיו כל הערים מתכנסין]. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לבני בתירה: נתקע. אמרו לו: נדון. אמר להם: נתקע ואחר כך נדון. לאחר שתקעו אמרו לו: נדון! אמר להם: כבר נשמעה קרן ביבנה, ואין משיבין לאחר מעשה.

משנה, ראש השנה ה, ג

בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש.

בבלי, ראש השנה לא ע"ב

תנו רבנן: אין כהנים רשאים לעלות בסנדליהן לדוכן, וזו אחד מתשע תקנות שהתקין ריב"ז [...] דתני: גר שנתגייר בזמן הזה צריך שיפריש רובע לקינו: אמר רבי שמעון בן אלעזר: כבר נמנה עליה רבן יוחנן וביטלה מפני התקלה.

משנה, ראש השנה ה, ד

בראשונה היו מקבלים עדות החודש כל היום. פעם אחת נשתהו העדים מלבוא, ונתקלקלו הלויים בשיר. התקינו שלא יהו מקבלין אלא עד המנחה. ואם באו העדים מן המנחה ולמעלה - נוהגין אותו היום קודש ולמחר קודש. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי, שיהו מקבלין עדות החודש כל היום. אמר רבי יהושע בן קרחה: ועוד זאת התקין רבן יוחנן בן זכאי, שאפילו ראש בית דין בכל מקום, שלא יהוא העדים הולכין אלא למקום הועד.

שיעור 5: אבלות ובכיה על החורבן

איכה רבה א, כד

מעשה באשה אחת שהיתה בשכונתו של רבן גמליאל והיה לה בן תשחורת ומת והיתה בוכה עליו בלילה והיה רבן גמליאל שומע את קולה והיה נזכר חורבן בית המקדש והיה בוכה עמה עד שנשרו ריסי עיניו וכיון שהרגישו בו תלמידיו עמדו ופינו אותה משכונתו.

מדרש תהלים עו, 3 (מהדורת בוכר, עמ' קעא)

"ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון" (תהלים עו, ג). אמר ר' ברכיה: מתחילת ברייתו של עולם עשה הקדוש ברוך הוא בירושלים סוכה, כביכול שהיה מתפלל בתוכה, "יהי רצון שיהיו עושין בני רצוני כדי שלא אחריב את ביתי ומקדשי".

בבלי, ברכות ג ע"א

תניא, אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח (והמתין לי) עד שסיימתי תפילתי. לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי: שלום עליך, רבי! ואמרתי לו: שלום עליך, רבי ומורי! ואמר לי: בני, מפני מה נכנסת לחורבה זו? אמרתי לו: להתפלל. ואמר לי: היה לך להתפלל בדרך! ואמרתי לו: מתירא הייתי שמא יפסיקו בי עוברי דרכים. ואמר לי: היה לך להתפלל תפלה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים: למדתי שאין נכנסין לחורבה, ולמדתי שמתפללין בדרך, ולמדתי שהמתפלל בדרך - מתפלל תפלה קצרה. ואמר לי: בני, מה קול שמעת בחורבה זו? ואמרתי לו: שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת: אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות. ואמר לי: חייך וחי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך; ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיה הגדול מבורך הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר: אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם.

איכה רבה פתיחתא, כד

בשעה שבקש הקב"ה להחריב את בית המקדש, אמר: כל זמן שאני בתוכו, אין אומות העולם נוגעין בו; אלא אכביש את עיני ממנו ואשבע שלא אוקף לו עד עת קץ. באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו. וכיון שנשרף, אמר הקב"ה: שוב אין לי מושב בארץ; אסלק שכינתי ממנה ואעלה למכוני הראשון". באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי, מה עשיתי! השריתי שכינתי למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון, חס ושלום שהייתי שחוק לגוים ולעג לבריות. באותה שעה בא מטטרון ונפל על פניו ואמר לפניו: רבונו של עולם! אני אבכה ואתה לא תבכה.

אמר לו: אם אין אתה מניח לי לבכות עכשיו, אכנס למקום שאין לך רשות ליכנס ואבכה, שנאמר (ירמיהו יג, יז): "ואם לא תשמעוה במסותרים תבכה נפשי מפני גוה" וגו'. אמר להן הקב"ה למלאכי השרת: בואו ונלך אני ואתם ונראה בביתי, מה עשו אויבים בו. מיד הלך הקב"ה ומלאכי השרת וירמיה לפניו, וכיון שראה הקב"ה את בית המקדש, אמר: בוודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי, שבאו אויבים ועשו בו כרצונם. באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי על ביתי! בני, היכן אתם?!